

УДК 341.215

Н.О. Якубовська

ПРИВАТНОПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЩО ЗАВДАЄТЬСЯ НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ ДІЯЛЬНІСТЮ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ

Сьогодні є загальновизнаним, що боротьба з причинами та наслідками глобальної зміни стану навколишнього природного середовища не може відбуватися лише на рівні окремих держав. Однак, незважаючи на певний прогрес у напрямі розвитку нових договірних режимів, сфера їхньої дії та ступінь імплементації в національне право в цілому не значні [1]. Заходи з охорони та раціонального використання навколишнього середовища перш за все відбуваються на рівні національних правових систем, які ще погано пристосовані для подолання екологічних проблем, що мають транснаціональний характер.

У сучасних умовах, коли дії, що відбувалися в одній країні, можуть вплинути на стан навколишнього середовища в іншій країні або декількох країнах, діяльність багатонаціональних компаній (БНК) розглядається як одна з основних причин масштабної екологічної деградації.

Зростання світових масштабів діяльності БНК викликає нагальну потребу вирішення проблеми розробки та ефективного застосування стандартів охорони навколишнього середовища, яка перш за все має відбуватися на рівні національних правових систем. Необхідність модернізації норм, що регулюють наслідки транскордонної діяльності багатонаціональних груп компаній, обумовлює актуальність проведеного дослідження.

Дослідженню приватноправового механізму охорони навколишнього середовища від забруднення, у тому числі правової природи та особливостей цивільної відповідальності за шкоду, що завдається навколишньому середовищу діяльністю БНК, присвячено праці таких вчених, як Г.Г. Іванов, Т.Р. Короткий, Л.А. Лунц, А.Л. Маковський, В.А. Мусін, С.М. Нунупаров, В.І. Сапожников та ін.

Роль БНК у створенні проблем екологічного характеру можна оцінювати порізно. Так, з одного боку, на відміну від невеликих компаній, БНК мають більше можливостей для розробки та використання новітніх технологій, менш шкідливих для навколишнього середовища. З іншого боку, найчастіше БНК розташовують свої виробничі підрозділи в країнах, що розвиваються, економічна ситуація та рівень законодавства в яких залишають БНК майже не відповідальними за свою діяльність.

Як відомо, з правової точки зору БНК не є єдиним суб'єктом права. Вони становлять собою конгломерат самостійних у правовому відношенні юридичних осіб, які функціонують на територіях різних держав, формально є суб'єктами різних правопорядків, однак підпорядковуються єдиній системі контролю та керівництва. Специфічний характер діяльності БНК, які лише з економічної точки зору є цілісним утворенням, й обумовлює основну проблему правового регулювання та контролю над їхньою діяльністю.

Виникає правова аномалія: державі, в якій знаходиться материнська компанія БНК, не вистачає територіальної юрисдикції для регулювання діяльності структурних підрозділів компанії, що знаходяться за кордоном, а держава, в якій знаходиться підрозділ БНК, не може поширити свою юрисдикцію на материнську компанію, в якій приймаються основні рішення. За таких обставин БНК користуються певною автономією від національної юрисдикції. Нормам міжнародного права БНК безпосередньо також не підпорядковуються.

Коли мова заходить про реальне спричинення шкоди навколишньому середовищу, проблема недостатнього правового регулювання діяльності БНК набуває невідкладного та принципового характеру.

Міжнародні угоди з питань охорони навколишнього середовища є обов'язковими лише для держав-учасниць і не покладають зобов'язань безпосередньо на БНК.

У рамках деяких міжнародних організацій (міжурядових та неурядових) приймалися спроби поставити екологічні аспекти діяльності БНК під контроль через розробку та прийняття рекомендацій та кодексів поведінки, як, наприклад, Трьохсторонньої декларації принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики, прийнятої Міжнародною організацією праці, Керівництва з багатонаціональних підприємств Організації з економічного співробітництва та розвитку, Глобального договору ООН, Загальних принципів соціальної відповідальності корпорацій Саллівана та ін. Однак кожний із цих документів базується на добровільному дотриманні міжнародних стандартів, включаючи загальні обов'язки щодо захисту навколишнього середовища.

Таким чином, на сьогоднішній день єдиним засобом відшкодування шкоди, завданої діяльністю БНК, є звернення до національних норм про цивільну відповідальність. За останні роки у всіх куточках світу спостерігається значний зріст кількості позовів до компаній, що діють у нафтовій, гірській та хімічній індустріях [2].

Норми цивільного права, що застосовуються до зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди, дозволяють потерпілій стороні висунути вимоги до правопорушника, що завдав шкоду навколишньому середовищу, і компенсувати заподіяні збитки.

Перевага застосування норм цивільного права у справах про завдання шкоди навколишньому середовищу полягає як у економічній раціональності (надає можливість відновлення матеріального стану потерпілої сторони), так і в тому, що ініціювання судового процесу покладається на зацікавлених приватних осіб, що збільшує роль індивідів та суспільних організацій у ставленні правових вимог до БНК.

Перша проблема, яка постає при транснаціональному забрудненні природного середовища, специфіка якого полягає в тому, що правопорушник та постраждала сторона перебувають у різних національних юрисдикціях, – це питання визначення належного суду для подання позову [3]. Проблема підсудності є класичною для міжнародного приватного права.

Практика більшості європейських країн йде шляхом застосування принципу *forum rei* (суд місця проживання відповідача). Застосування цього принципу

припускає можливість подати позов материнській компанії БНК і є вигідним для позивача, який вважає, що суд країни, в якій інкорпорована материнська компанія, маючи доступ до центру управління компанією, може вплинути на всю БНК. Ще один аргумент на користь обрання суду місця інкорпорації материнської компанії БНК полягає в тому, що найчастіше головні офіси БНК розташовуються в країнах-експортерах капіталу, судова система яких є розвинутою та ефективною.

Другий підхід – обрання *forum delicti commissi* (суд місця вчинення делікту). Однак у випадках скоєння так званих деліктів на відстані, коли дія, що сталася в одній країні, завдає шкоду в іншій країні (або країнах), звернення до принципу *forum delicti commissi* призводить до значних труднощів. Тому найчастіше при обранні позивачем *forum delicti commissi* відповідач активізує принцип *forum non conveniens* (незручне місце розгляду справи) для призупинення судового провадження і перенесення справи в іншій альтернативний суд. Така практика властива країнам загального права. Спираючись на принцип *forum non conveniens*, суд може не визнати своєї юрисдикції, навіть якщо територіальна підсудність справи цьому суду встановлена законодавчим актом. Так, наприклад, згідно із законодавством США відповідач може зупинити судові провадження, якщо доведе недоцільність розгляду справи саме в цьому суді [4].

Ще одне питання – право якої країни підлягає застосуванню до деліктних відносин, що виникли із спричинення шкоди навколишньому середовищу, однією із сторін в яких виступає багатонаціональна компанія.

У більшості країн колізії законів у сфері деліктних зобов'язань вирішуються на основі *lex loci delicti commissi* (закону місця вчинення делікту) [5]. Однак, коли завдана навколишньому середовищу шкода має транснаціональний характер, застосування закону місця вчинення делікту ускладнюється проблемою визначення місця делікту, до вирішення якої в різних правових системах немає однозначного підходу. Так, коли мова заходить про делікти на відстані, дії, що завдали шкоду, та фактичні прояви шкоди можуть відбуватися в різних країнах; прояви шкоди можуть існувати в декількох країнах; дії, що завдали шкоду, та їхні шкідливі наслідки можуть існувати в просторі поза межами національної юрисдикції (наприклад, у відкритому морі).

Питання, пов'язані із встановленням місця делікту, вирішуються в зарубіжних правових системах по-різному. Що слід розуміти під *locus delicti* – місце, де було вчинено дію, що завдала шкоду (*locus actus*), або місце, де настали шкідливі наслідки такої дії (*locus damni*) [6]?

При виборі між *locus actus* та *locus damni* законодавство деяких країн містить чіткий припис, що прийняття рішення покладається на суд. Не виключаючи ініціативи суду щодо вибору права, законодавство інших країн санкціонує право потерпілої сторони на обрання застосовуваного права. Не винятковий і варіант, коли сторони можуть самі обирати застосовуване право на основі угоди.

Таким чином, незважаючи на існуючі труднощі, сьогодні тільки міжнародне приватне право пропонує механізм відшкодування шкоди, що завдається навколишньому середовищу діяльністю багатонаціональних компаній.

Однак, незважаючи на значне зростання в національних судах кількості справ з відшкодування шкоди, завданої транснаціональним забрудненням навколишнього середовища як наслідком діяльності БНК, правові інструменти, які перебувають у розпорядженні міжнародного приватного права, не можна вважати дійовим засобом впливу на діяльність БНК. Тому сьогодні існує нагальна потреба в розробці ефективної системи заходів з охорони та раціонального використання навколишнього середовища, яка б змогла протистояти викликам з боку БНК і мала у своєму розпорядженні можливість застосування не лише цивільних, але й міжнародно-правових санкцій.

Література

1. Michael Anderson & Paolo Galizzi, *International Environmental Law in National Courts* (2002).
2. Peter Newell, *Managing Multinationals: The Governance of Investment for the Environment*, 13 *J. Int'l Dev.* (2001).
3. Campbell McLachlan & Peter Nygh, *Transnational Tort Litigation: Jurisdictional Principles* (1996).
4. Peter Prince, *Bhopal, Bougainville and OK Tedi: Why Australia's Forum Non Conveniens Approach is Better*, 47 *Int'l & Comp. L.Q.* (1998).
5. Лунц Л.А. Курс международного частного права. Особенная часть. – М., 2002.
6. Erin A. O'Hara & Larry E. Ribstein, *From Politics to Efficiency in Choice of Law: U. Chi. L. Rev.* (2000).

УДК 351.813.12:346.543(477)

Н.С. Веселова

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ІНВЕСТУВАННЯ В ПОРТИ УКРАЇНИ

Актуальність теми обумовлена тим, що ринок перевезень вантажів морським шляхом стабільно розвивається. Обробка постійно зростаючих об'ємів вантажів здійснюється портами, що обумовлює необхідність їх розвитку та модернізації. Напрямом, що швидко розвивається, у роботі портів стала переробка контейнерів. Слід зазначити, що темпи росту контейнерних перевезень на Чорному морі є одними з найвищих у світі – 45% за 2007 рік, тоді як об'єми світових контейнерних перевезень збільшуються в середньому на 10% щорічно.

Розвиток сфери контейнерних перевезень неможливий без удосконалення портової інфраструктури, здатної задовольняти потреби таких перевезень. Згідно з розрахунками і прогнозами державних і міжнародних транспортних організацій у 2015 році потік контейнерів через українські порти може скласти близько 10 млн. TEU (TEU – одиниця виміру місткості контейнеру, еквівалентна 20 футам). На сьогоднішній день загальна потужність терміналів складає близько 720 000 TEU, а потенційна потужність з урахуванням всіх проектів розвитку – 1,5 млн. TEU. За даними Міністерства транспорту і зв'язку України, нині пропускна спроможність українських портів не відповідає сучасним вимогам транспортного бізнесу.